

.....
Ключевые слова: похозяйственные книги, этнический состав, межэтнические отношения, социальная структура.

Batureva I.M. ETNOSOCIAL STRUCTURE OF POPULATION OF С. МУРАФА ШАРГОРОДСЬКОГО ТО Р-НУ OF VINNYTSYA AREA OF 1940-1950.

The article deals with the ethnic, confessional, social, gender and age structure of the village Murafa, Sharhorod district, Vinnytsia region in the 1940-1950s, on basis of the materials which are included in scientific usage for the first time.

Key words: business books, ethnic group, cross-cultural interrelation, social structure.

УДК 314(477.44)»

О.П. Жаровська

ШКІЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО ВІННИЧЧИНИ В РОКИ «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ»

У статті висвітлюються стан та розвиток шкільного краєзнавства на Вінниччині в період «хрущовської відлиги».

Ключові слова: поділлязнавство, шкільне краєзнавство, ідейно-політичне виховання учнівської молоді.

Двадцять років незалежна суверенна Україна веде відлік своєї нової історії, наполегливо крокує у майбутнє з прагненням посісти гідне місце в європейській і світовій спільноті. Розбудовуючи власну державу, ми глибоко усвідомлюємо, що поруч із створенням міцної, динамічної економіки має йти піднесення національної самосвідомості, відродження духовності й культури. Виняткова роль у розв'язанні цього завдання належить краєзнавству, яке з раннього дитинства зв'язує нас з рідною землею, служить своєрідним містком між минулим і прийдешнім.

З огляду на це самовіддана, подвижницька праця дослідників рідного краю набуває дедалі більшої ваги, стає важливою частиною державотворення. Помітна тут і роль подільських краєзнавців, творчий здобуток яких постійно збагачується, відомий здавна [1].

У добу української незалежності з'явилися ґрунтовні наукові дослідження, у яких проаналізовано здобутки подільського краєзнавства з часу зародження до наших днів. Це, насамперед, монографії Л. В. Баженова «Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ – ХХ ст.» [2], В.С. Прокопчука «Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність» [3], с. Д. Гальчака «Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст.» [4].

У своїй праці Л. В. Баженов виділяє основні етапи розвитку поділлязнавства:

1. Кінець ХVІІІ – середина ХІХ ст. – зародковий етап (характеризується переважанням у дослідженні краю польських учених, які розглядають Поділля, як територію, що була провінцією Польщі).

2. Середина ХІХ – початок ХХ ст. – етап формування і становлення поділлязнавства (активно вивчаються усі напрями життя краю, з'являється когорта професійних краєзнавців. При цьому здійснюється русифікаторська політика в дослідженні регіону).

3. Початок 20-х – початок 30-х років ХХ ст. – етап активного розвитку краєзнавчого руху та досліджень у республіці і на Поділлі (його українізація в умовах радянської політичної системи).

4. Початок 30-х – середина 50-х років ХХ ст. – етап згортання краєзнавства в умовах тоталітарного режиму (під тиском сталінізму всі краєзнавчі установи і товариства ліквідовані або діють формально. У вихорі терору опинилися учені і, насамперед, краєзнавці. Вивчення Поділля здійснюється розрізнено і безсистемно, переважно науково-дослідними закладами).

5. Середина 50-х – середина 80-х років ХХ ст. – етап відродження і подальший розвиток краєзнавства (поява 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» та інших фундаментальних видань. Праці дослідників і краєзнавців написано заідеологізовано, з позицій офіційної методології радянської держави і науки).

6. Середина 80-х – початок 90-х років ХХ ст. – етап інтенсифікації, деполітизації і демократизації краєзнавчих досліджень (переоцінка здобутків краєзнавства за попередні часи,

активне вивчення раніше заборонених або «забутих» тем з історії Поділля в умовах формування суверенітету наалежної Української держави).

У праці В. С. Прокопчука йдеться про перші кроки у вивченні історії краю, на широкому фактичному матеріалі повідується про розвиток краєзнавства у другій половині XIX – на початку XX століть. Логічно і послідовно, з введенням нового масиву документів, автор аналізує краєзнавство Поділля 20 – 30 рр., показує як його здобутки, так і причини згортання, наводить статистику репресій проти краєзнавців регіону.

Прослідковуючи надбання краєзнавців Поділля 50-х – 90-х років, В. С. Прокопчук наводить імена численних невтомних дослідників, наголошуючи, що саме історико-краєзнавчий рух, ентузіазм його дослідників був першоосновою прийняття заходів державного рівня по збереженню багатой історико-культурної спадщини регіону, зокрема, комплексу Старого Міста в Кам'янець-Подільському, Меджибожі Летичівського району, Ізяславі, Полонному, Старокостянтиніві та ін.

У монографічному дослідженні С. Д. Гальчака аналізується розвиток основних форм краєзнавства на теренах Східного Поділля (Вінниччини) з часу зародження до наших днів, повідується про персональний внесок найактивніших літописців краю у поділлязнавство.

Однак у науковій літературі практично відсутні праці, присвячені шкільному краєзнавству на Поділлі – одній із масових форм краєзнавчого руху в регіоні. Тому в даній статті ставиться за мету проаналізувати його розвиток на теренах Вінниччини у пору фактичного зародження – у 50-і роки XX ст., що увійшли в історію під назвою «хрущовської відлиги». Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні більш ґрунтовних робіт із порушеної проблематики.

До середини 50-х років XX століття радянське суспільство жило в лещатах тоталітаризму. У рік кончини «вождя народів» у таборах ГУТАБУ перебувало 2,5 млн. радянських громадян [5]. Це акумулювало в суспільстві страх, посилювало його. Лавина ж партійних постанов, передових статей, ідеологічних нарад і семінарів все більше втискувала науково-краєзнавчу творчість у прокрустове ложе заборон та обмежень, що стосувалося буквально усіх сфер життя [4, с. 301]. Показовою у цьому плані є наукова діяльність студентських гуртків Вінницького педагогічного інституту. Ось тематика доповідей, наукових повідомлень, закладена в плани 1950 – 1951 навчального року і котра свідчить про повний відрив від місцевої історії: «Про день народження товарища Сталіна», «Учение товарища Сталина о языке», «Образы В. И. Ленина и И. В. Сталина в украинской советской поэзии», «Герой гражданской войны Чапаев», «Страны народной демократии на путях к социализму», «Велика перемога китайського народу» тощо. Пробивалися лише зрідка «дозволені» теми про Вінниччину у Великій Вітчизняній війні, Миколу Островського, чие ім'я носив вуз [6].

1953 рік породив у суспільстві надії на зміни, хоч деякий час саме політичне й державне керівництво було в нерішучості щодо ідеологічного осмислення ситуації. XX з'їзд КПРС (березень 1956 р.), постанова ЦК «Про подолання культу особи і його наслідків» (червень 1956 р.) охарактеризували це явище в історії партії і народу культом особи Сталіна, показали причини і сутність, негативні наслідки, накреслили заходи демократизації партійного, державного управління, суспільного життя взагалі. У представників науки, педагогів, краєзнавців появилася надія на усунення з творчого життя методів адміністрування, декретування [4, с. 30].

З настанням так званої «хрущовської відлиги» їхні сподівання все більше набували реальних рис.

Саме у цей період набувало розвитку шкільне краєзнавство, на якому держава робила особливий наголос, намагаючись вкласти у нього заздалегідь визначений зміст. У прийнятому Верховною Радою СРСР Законі про перебудову школи, зокрема, зазначалося, що головним завданням радянської школи є підготовка учнів до життя, суспільно-корисної праці, дальше підвищення рівня загальної і політехнічної освіти, підготовка освічених людей, які б добре знали основи наук, виховання молоді в дусі глибокої поваги до принципів соціалістичного суспільства, в дусі ідей комунізму.

В роботі шкіл, здійсненні навчально-виховного процесу, скерованого на забезпечення виконання цих важливих завдань, значна роль належить саме краєзнавству.

Як тоді бачилось із владних вершин, всебічне вивчення свого села, району, області та використання зібраного матеріалу в навчанні і вихованні дітей сприяє активізації навчального

.....
процесу, поліпшенню якості навчання, допомагає поєднати навчання з практикою комуністичного будівництва, сприяє вихованню в учнів радянського патріотизму.

Ось чому краєзнавство в шкільній роботі розглядалось як могутній засіб боротьби з формалізмом у викладанні, розвитку творчого мислення і практичних дій, формування в них свідомого ставлення до дійсності.

Вважалося, що краєзнавча робота особливо велику роль відіграє в політехнічному навчанні, в підготовці учнів до практичної діяльності. Ознайомлення школярів з основними принципами виробництва, з найголовнішими його галузями найкраще можна здійснити на основі вивчення місцевого виробництва, що є одночасно одним із основних завдань і краєзнавчої роботи.

У тодішніх публікаціях відзначалося, що, розуміючи велике пізнавальне значення шкільного краєзнавства, чимало шкіл Вінницької області вже протягом багатьох років займається вивченням рідного краю [7]. Зібрані матеріали вчителі з успіхом використовують в навчально-виховній роботі. Більшість працівників шкіл цілком правильно розуміє також, що одним із важливіших загальнопедагогічних принципів шкільного краєзнавства є поєднання теорії з практикою, навчання з життям соціалістичної Батьківщини, комплексне вивчення рідного краю. Тому значна частина шкіл дає учням знання про свій край, його природу й багатства, економіку, історію і культуру, про досягнення за роки Радянської влади, забезпечує знання першочергових завдань дальшого комуністичного будівництва в країні.

Краєзнавча робота в школах охоплює:

а) вивчення природи і природних багатств краю: ґрунтів, рослинності, тваринного світу, корисних копалин, гідроресурсів, проведення метеорологічних та фенологічних спостережень;

б) вивчення історії і культури краю, збір документів, переказів та матеріальних пам'яток давніх часів і особливо радянського періоду;

в) вивчення і охорону місцевих історичних пам'яток, вивчення мистецтва, усної народної творчості, побуту і звичаїв, мовних територіальних діалектів;

г) вивчення господарської діяльності населення свого краю, досвіду передовиків промисловості і сільського господарства, методів боротьби за високу продуктивність сільського господарства.

Не менш різноманітною є краєзнавча робота і по методах її здійснення. Школи широко практикують записи розповідей старожилів, бесіди, екскурсії, походи по рідному краю, спостереження за погодою, збір різних колекцій і гербаріїв та інше.

Що стосується конкретних фактів діяльності шкільних краєзнавців Вінниччини, то вони такі. Так, цікава й змістовна робота по вивченню свого краю здійснювалася в Чапаєвській середній школі Бершадського району, в якій належним чином був обладнаний географічний майданчик, де систематично велися спостереження за температурою та вологістю повітря, тиском атмосфери, напрямом вітру, кількістю опадів. Такі ж змістовні спостереження за погодою проводились у Вінницькій середній школі № 4, Соболівській СШ Теплицького району, Потоцькій СШ Жмеринського району та ін. Даними шкільних метеорологічних станцій користувалися колгоспи. В с. Потоках, наприклад, бригадир рільничої бригади в гарячу пору польових робіт часто заходив у школу дізнатись, що показує барометр, який прогноз погоди на завтра. Матеріали метеорологічної станції Чапаєвської СШ Бершадського району використовувала Вінницька обласна метеорологічна станція.

Краєзнавці багатьох шкіл проводили значну роботу по дослідженню ґрунтів, їх типів, структурності, фізичних властивостей, кислотності, способів піднесення родючості. В багатьох школах було виготовлено колекції місцевих ґрунтів, дано детальну характеристику їх.

З великим інтересом юні краєзнавці вивчали також місцевий рослинний і тваринний світ. Виготовляли колекції дерев. Описуючи їх, зазначали, для чого може бути використана та чи інша порода. Збирали лікарські рослини.

Вивчали також корисні копалини краю, оскільки Вінниччина багата на природні будівельні матеріали, серед яких і граніт, і піски, і вапняки, і глини...

Важливе місце в роботі юних краєзнавців займали також питання історії краю. «Співставляючи прекрасне сучасне з тяжким минулим, учні переконувались, що справжня історія подолян, як і всіх трудящих країни, розпочалася тільки з перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції» [7, с. 12 - 13]. Зокрема багато попрацювали над вивченням історії свого села учні Жданівської СШ Хмільницького району.

Проте найголовнішим об'єктом діяльності шкільних краєзнавців все ж було «вивчення господарської діяльності населення краю, ознайомлення з місцевим виробництвом». З цією метою організовувались «екскурсії на заводи і фабрики, в колгоспи та радгоспи, вивчався технологічний процес виробництва та організація праці»: учні знайомились з тим, «...як при соціалістичній системі самі трудящі керують народним господарством і як самовіддано вони працюють. В багатьох школах області можна побачити, як результат проведеної роботи, таблиці технологічного процесу виробництва цукру, суперфосфату, каоліну, зразки продукції місцевих підприємств тощо. У Вінницькій СШ № 4 під керівництвом учителя хімії Л. Ю. Соміна виготовлено діючі моделі заводів по виробництву сірчаної кислоти, суперфосфату, каоліну та іншої продукції місцевих підприємств. Змістовна робота в цьому напрямку проводиться в СШ № 1 міста Вінниці, в Тульчинській СШ № 3, в Глуховецькій СШ Комсомольського району, в Скоморошківській СШ Плисківського району та в інших школах» [7, с. 7].

Грунтовно вивчали юні краєзнавці сільське господарство області. Працюючи на навчально-дослідних ділянках, в комплексних виробничих колгоспних бригадах, учні набували певних умінь і навичок праці в сільському господарстві, оволодівали агротехнікою вирощування високих врожаїв пшениці, цукрових буряків, кукурудзи, картоплі та інших культур, «акліматизували нові сільськогосподарські рослини, зокрема такі, як трава пайза, активно пізнавали свій край, його економіку».

Добре було поставлено вивчення сільськогосподарського виробництва і підготовку учнів до майбутньої практичної діяльності в сільському господарстві в Печерській середній школі Шпиківського району. «Навчально-дослідні ділянки цієї школи – це справжня лабораторія високого врожаю. Школа проводить цікаву роботу по виведенню ранніх сортів помідорів, капусти, огірків, по вирощуванню високого врожаю кукурудзи. Школа протягом декількох років – учасник Всесоюзної сільськогосподарської виставки» [7, с. 9].

Аналогічну роботу проводили Соболівська СШ Теплицького району, Білопільська СШ Козятинського району, Левківська семирічна школа Шпиківського району та ін.

«Отже, – за визначенням заступника тодішнього директора Вінницького обласного інституту удосконалення вчителів К. І. Степанова, – значна частина вчителів цілком правильно розуміє, що проводити краєзнавчу роботу – це не тільки фіксувати те, що є, а й брати участь у роботах по благоустрою свого краю – організувати роботу учнів по озелененню своєї місцевості, по закладанні плодоягідних садів і розсадників...»

Переважає більшість шкіл, проводячи краєзнавчу роботу, розуміє також добре й те, що вивчати свій край, його розвиток – означає знайомити учнів насамперед з людьми, які здійснюють цей розвиток, знайомити їх з новаторами виробництва, з передовиками. Вінниччина може пишатися передовими людьми, особливо в сільському господарстві. Лише в 1958 році за визначні успіхи в розвитку сільського господарства Президія Верховної Ради СРСР присвоїла групі майстрів землеробства і тваринництва, партійним і радянським працівникам області високі почесні звання Героя Соціалістичної Праці, 2121 чол. відзначено орденами і медалями Радянського Союзу. Орденом Леніна нагороджено нашу область...» [7, с. 15].

Проявлявся інтерес до подій Великої Вітчизняної війни. Він зумовлювався в значній мірі підготовкою до відзначення 20-річчя Перемоги. Причому охоплював чи не всі верстви і категорії громадян, у т. ч. шкільну молодь. Саме тоді зародився слідопитський рух. Походи школярів по місцях бойової слави, догляд за могилами, пам'ятниками загиблих, зустрічі з ветеранами, визволителями, створення музейних кімнат, куточків стали звичними формами їхньої краєзнавчої, патріотичної діяльності. Результати досліджень висвітлювала місцева преса, шкільні стінгазети. У такий спосіб молодь проходила велику школу дослідництва і разом з тим – патріотичного виховання. Школярі с. Заболотне Крижопільського району зібрали фото і біографічні дані 163-х полеглих односельчан. У Шаргородському районі слідопити допомогли знайти імена 205 загиблих і викарбувати їх на стелах, за що отримали подяку Міністерства оборони СРСР [6, с. 235; 338]. У такий спосіб реалізовувалася мета: посилити ідейно-політичне виховання учнівської молоді, її відданості справі комуністичного будівництва.

Отже, шкільне краєзнавство, яке виразно проявилось у радянському суспільстві в період «хрущовської відлиги», було сильно заідеологізованим. В умовах тодішніх ідеологічних канонів з боку держави робилася спроба повернути його на «виробничі рейки», що нічого не

.....
мало спільного зі справжнім краєзнавством. Таким чином держава намагалася посилити свій вплив на формування світогляду та виховання майбутніх будівників «світлого комуністичного завтра».

У плані подальшого розвитку теми доречними бачаться дослідження форм та змісту шкільного краєзнавства в наступні десятиліття існування СРСР, а також у теперішній незалежній Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – К., 1885. – 351 с.; Білінський М. І. Вінницький замок: Історичний нарис з доби XVI – XVIII ст. – Вінниця, 1926. – 18 с.; Винокур І. С. Історія Лісостепового Подністров'я та півд. Побужжя. – К., Одеса, 1985. – 126 с.; Воловик В. П. Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця, 1964. – 254 с. (у співавторстві); Грушевський М. С. Етнографические данные о Барской околичной шляхте до конца XVII в. // Чтения исторического общества Нестора-летописца. – К., 1892. – Т. VI; Гегенмейстер В. М. Селянські настільні розписи. – Кам'янець-Подільський, 1930. – 57 с.; Гульдман В. К. Населенные места Подольской губернии: Алфавитный перечень населенных пунктов. – Каменец-Подольский, 1893. – 626 с.; Дан О. Ю. Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність (1648 – 1676 рр.). – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 2004 с.; Котляр М. Ф. История Украины в жизнеописаниях. – К.: Наукова думка, 1990. – 256 с.; Малаков Д. В. По Брацлавщине (от Винницы до Тульчина). – М.: Искусство, 1982. – 175 с.; Молчановский Н. В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. – К.: Типография Киевского университета, 1885. – 388 с.; Отамановский В. Д. Винница как тип украинского города Южного Правобережья XVIII в.: Эволюция правового положения и устройства на фоне социально-экономического развития Брацлавщины XVII – XVIII вв. и процесса образования городского сословия: Автореферат дис... д-ра ист. наук. – Симферополь, 1949. – 22 с.; Подолинний А. М. З-над Божої ріки: Літературний словник Вінниччини. – Вінниця, 1998; Симашкевич М. В. Римское католичество и его епархия на Подолии. – Каменец-Подольский, 1872. – 469 с.; Сіцінський Ю. Й. Нариси з історії Поділля. – Вінниця, 1927. – 74 с.; Степанков В. С. Пам'ятні місця подій визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр. на Поділлі. – Хмельницький, 1979; Тутковский П. А. Юго-Западный край: Популяные естественно-исторические и географические очерки. – К., 1893 – 1895. – Вып. 1 – 2; Шипович И. О. О границах бывшей Брацлавщины, исторической жизни в ней, отношении Брацлавщины и Подолии. – Винница, 1914. – 24 с.; та ін.
2. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
3. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – 203 с.
4. Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. – 788 с.
5. Голос України. – 2000. – 11 березня. – № 43. – С. 8, 9.
6. Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX – початку XXI ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – С. 204 – 205.
7. Степанов К. І. Поліпшити краєзнавчу роботу // Наш край: З досвіду краєзнавчої роботи в школах Вінниччини. – Вінниця: Вінницьке обласне книжково-газетне видавництво, 1959. – С. 3 – 15.

ЖАРОВСКАЯ Е.П. ШКОЛЬНОЕ КРАЕВЕДЧЕСТВО ВИННИЧИНЫ В РОКИ «ХРУЩЁВСКОЙ ОТЕПЕЛИ»

В статье освещаются состояние и развитие школьного краеведчества на Винниччине в период «хрущевской оттепели».

Ключевые слова: подоллеведчество, школьное краеведчество, идейно-политическое воспитание ученической молодежи.

Garovskay E.P. SECONDARY SCHOOL COUNTRY STUDIES OF VINNETSIA REGION DURING THE PERIOD OF «THE CHRUSCHOV THAW»

The state and the development of the secondary school country studies of Vinnetsia region during the period of «The Chruschov thaw» are elucidated in the frticle.

The key words: studies of Podilya; secondary school country studies; ideological, political education of pupils.